

Селена Трифуновић-Ђапин
докторанд
Филолошки факултет Београд

УДК 316.4
ДОИ https://doi.org/10.18485/ai_lik.2016.2.3.5

КУЛТУРА КРОЗ ПРИЗМУ ТЕОРИЈА

Културу је тешко дефинисати и свести је у дефиниционе оквире. Свака културолошка теорија које се овде анализиране, на свој начин је допринела појашњењу појма културе и бољем разумевању културе као појаве. Неке имају рационалистички приступ, а неке ирационално-метафизички приступ анализи културе, односно неке се ослањају на чињенице и историјско искуство, а друге се воде филозофском идејом. У овом раду је посебна пажња посвећена теоријама културе и односу културе и друштва. Један од циљева рада је и да укаже на значај теорија културе, односа религија и култура, култура међусобно, човека као појединца и у маси, каква је култура садашњице.

Кључне речи: теорије културе, друштво и култура, анализа, религија, модерно доба

1. Увод

Живимо у ери бесплатних информација, када се можемо брзо и лако “информисати” о било чему што нас занима путем интернета и других мас-медија. Тешко је знати да ли је нека информација истинита или не, зашто је пласирана и ко ју је пласирао. Како било, ми смо примаоци порука – на нама је да мудро употребимо своју логику и своје искуство у избору информација које ћемо примити као истините а које не.

Услед свакодневног натрпавања беспотребним информацијама, човек несвесно постаје “загушен”, концентрација и памћење слабе, чак је присутна и “отупљеност” на бројне, свакодневне друштвене и природне неприлике. Непријатне

информације човек замењује пријатним, маглећи себи вид о томе шта се у ствари дешава. Дехуманизација је постала реалност. Ако знамо шта нам треба, пут доласка до потребне информације и како је препознати у мору информација, ми можемо добро искористити предности информатичког доба. Тако човек може себе интелектуално, духовно, телесно и емоционално унапредити, свој живот улепшати и олакшати односе са другима. Али ако човек ово доба користи само ради забаве и ако све што чује, прочита и види “прими” као истинито, без критике и логике, онда је он самовољно постао још једна јединка у хипнотисаној маси.

Постоји велики број теорија о култури и ниједна не пружа целовиту дефиницију културе. Нека од општих питања која су окупирали теоретичаре културе су:

Шта је култура?; Какав је однос између природе и културе?; Како објаснити и разумети везу између друштвене структуре и симболичке културе?; У чему је разлика између цивилизације и културе?; Зашто и како се културе мењају?; Какав је став домаће културе према страни култури?; Које су претпоставке дијалога културе? Културни детерминизам?; Мултикултурализам или интеркултурализам; Ствараоци културних вредности? (Шушњић 2015: 12).

Главна подела међу истраживачима културе се заснива на тумачењу односа између културе и друштва. По једнима, култура је аутономна у односу на друштво. По другима, култура је део друштва која обликује спољашње и унутрашње животе појединаца и група. Свака култура ствара специфичне обрасце понашања који нас чине чланом друштва јер представља “симболички израз друштвеног и појединачног искуства” (Аврамовић 2007: 112). То су садржаји који су карактеристични за одређено друштво и њену културу, односно по тим садржајима се чланови исте заједнице међусобно препознају и прихватају.

Култура је егзистенцијално окружење без којег не унемо опстати јер смо људи. Колико год лоша култура данас била, ми смо део ње – борили се ми против штетног утицаја данашње културе или не, ми смо део садашње културе. Први корак је да се разуме шта култура све представља, затим покушати

испратити теоријске приступе (што већи број) различитих теоретичара културе хронолошки или по врстама, објективно приступити информацијама којим располажемо у циљу што истинитијег утиска о томе шта је била култура а шта је сада.

2. Појам и елементи културе

На почетку књиге “Теорије културе”, аутор пише да је појам културе незахвалан за дефинисање, те да га је лакше описати него прецизно одредити (Шушњић 2015: 23). Сама семантика речи “култура” потиче од латинске речи *colo, colere, coluri, cultum*, што значи гајити, неговати, развијати, обликовати, обрађивати, оплемењивати. Изворно значење речи култура се односило на пољопривреду и означавало је неговање свега што је човек узимао од природе. Како нас стари списи подучавају историји, први је Цицерон употребио речи “*Cultura animi philosophia est*” што у преводу значи “Култура је филозофија ума”, уз поређење плодног тла са духом, тврдећи да се ум мора неговати, а дух оплемењивати. У средњем веку, када је црква имала главну реч и када је религија имала моћ да утиче на систематизацију науке, појављује се и појам *cultus* (култ). У модернијем времену, реч се појављује прво у француском, затим у енглеском и немачком језику. Значења су иста: пољопривреда, богоштовање и неговање људских духовних квалитета. Од XVI века треће значење почиње да преовладава, али тек у XVIII веку именица “култура” постаје независна и тада креће њено обухватање уметности и науке, васпитања и образовања.

Шта чини садржај и структуру културе, имајући у виду чињеницу да је њено дефинисање непотпуно? Различитости у дефинисању термина културе као “обраде земљишта” и “обраде духа” омогућују да се разлучи њена функција у односу са природом и са човеком. Човек је биће које је првобитно било у уверењу да потпуно зависи од природе – веровао је да је природа била за човека божанство, а човек за природу средство и објекат. Стварају се обреди иницијације, митолошка и религијска уверења – побуђује се људски дух,

развија се богато “земљиште” за обраду и обликовање “духа”. Многи филозофи и социолози се слажу да је за то заслужна човекова могућност симболичког стваралаштва, чијим се упражњавањем ствара култура.

2.1 Појам симбола, знак и симбол

Реч “симбол” долази од грчке речи *symbolo* – знак, знамење. Он је у исто време, с једне стране, *физичка, материјална* ствар, а с друге стране, има *нематеријални*, “само нама људима схватљиви” смисао (Петровић 2000: 24).

Међу првим симболичким активностима се налази језик. Језик је настао као последица потребе за општењем са другима – вид комуникације. Петровић објашњава разлику између израза: а) језик као “знак” и б) језик као “симбол”. Знак је “*їросїа замена нечеї друїої у їросїору и времену*”, а да би неки материјални знак, предмет, звучни сигнал, постао симбол он онда “*мора да се налази у једном нарочитом односу їрема човеку*” (2000: 25). На пример, саобраћајни знаци на путу имају своја значења. Знак упозорења “забрањено пушење” има јасно значење, али ако говоримо о симболима, за пушаче је цигарета задовољство, док непушачи имају одбојност према дуванском диму. Даље, за некога је кошмарни сан уколико се у сну налази пас јер се боје пса, имају лоше искуство са њима и слично, али ако неко воли псе онда та особа свакако неће пса у сну доживети трагично. Имплицира да је симбол у ствари материјални знак који има дубље нематеријално значење. Симболима из колективног несвесног за анализу снова Јунг је придавао посебан значај.

3. Култура, цивилизација и религија

Процес “цивилизовања” представља проширење “културе” са локалног на глобално. Често се тим термином¹ мисли

1 Реч цивилизација потиче од латинске речи *civitas* – држава, али и *civis* – грађанин, па заједно указују на то да је цивилизација уско повезана са политиком (државом).

на: материјално-технички напредак; етикетирање међуљудских опхођења (углађеност, самоконтрола, префињеност, просвећеност); империјална и наднационална творевина.

Алфред Кребер је појам *цивилизација* дефинисао као *наднационално*, док би култура била *национална* (Петровић 2000:42). Као илустрација може послужити синтагма “српска култура”, али се не може рећи “српска цивилизација”. Цивилизација може бити хришћанска (ако говоримо о јединственом духовном оквиру национално различитих култура), средњовековна и слично. Дакле, *цивилизација* се појављује као “велики културни организам” састављен од неколико националних култура, које често одликује и заједнички, наднационални језик који се користи у тзв. службеној употреби, у литургији. (Петровић 2000:42) Одлике цивилизације су: заједнички *наднационални* језик, писмо, развој науке, формирање градова, једном речју све што се може рећи да спада у материјална достигнућа. Култура и цивилизација су испреплетани као дух и тело.

Пре друштвеног фактора, културу условљавају природни фактори: клима, рељеф, флора и фауна – све су то околности у којима се развија специфична култура; брдско-планински и равничарски предели не утичу на културни живот људи једнако.

Друштво условљава културу и све културе, колико год оне биле различите, имају исти разлог за постојање – развијање човековог духа, уметности, религије, обичаја, традиције и језика, заједно са људском потребом за припадношћу некој групи. Актери, друштвене групе, установе, норме, вредности, политика, такође представљају друштвене факторе који утичу на културу.

Било да је реч о општој култури или да је реч о култури неког народа – култура је “симболички израз друштвеног и појединачног искуства” (Аврамовић 2007: 112). Човек као јединка је јединствен сам по себи, као члан неке групе можда има мали удео али га свакако има. Аврамовић предлаже разликовање свакодневне од стваралачке културе. За свакодневну културу каже да сваки човек живи у “култури дана која обухвата начин становања, исхрану, моду,

забаву, спорт,игру, медије”, додајући да “стваралачка култура покрива све гране уметности и образовања” . (2007: 112).

Култура се налази у тесној вези са неким делом друштвене структуре (држава, нација, град, село, друштвена група, генерација, друштвена класа). Културну свест чине: сазнајни, идејни и психички елементи, а у њеном стварању и постојању учествују сви чланови једне заједнице. Посматрано споља, религије су различите, али изнутра су битно сличне. Антропологија и социологија однос религије и човека виде као начин бољег упознавања човека, његове верске идеје, вредности, обреде и тако даље, тј. долази се до формуле изједначавања људи кроз универзалност обележја. Последице религијског делања нису само религијске већ и друштвене. Дакле, религија је део културе и система вредности.

Човек је склон веровању које се обликује у виду религије, те тако он постаје хришћанин, будист, таоист итд. Јединственост људског духа се очитује у истим или врло сличним начинима односа према природи и друштву. Религија помаже човеку да лакше поднесе непријатности које живот доноси, нарочито уколико су то непријатности попут неузвраћене љубави, самоће, усамљености, патње, смрти итд. Разуме се, да је човек “јачи” него што јесте, он не би имао потребу за компензаторским механизмом одбране који религија нуди.

Веберова теза о „привредној етици“ протестантске (калвинизам, пуританизам) религије је допринео да се боље разјасни однос друштва и религије. Вебер је доказао да религија има утицај на економски и друштвени живот. У религијама, као што су хиндуизам, конфучијанизам или будизам, религија је одвраћала људе од прагматике привредног живота. За хиндуизам, конфучијанизам, будизам и њима сличним религијама, било је важно духовно постојање и ослобађање од материјалног “терета” и рада. С друге стране имамо да су европске и северноамеричке религије покретачи привредног развоја капитализма.

Малиновски је изучавајући примитивна племена на Тробриандским острвима, закључио да је религија средство које појачава друштвене норме и вредности и друштвену

солидарност, као и то да је религија средство за решавање од напетости, тескобе и фрустрације (Аврамовић и Куљић 2009: 64). Теоријски приступи у социологији која појашњавају однос религије и друштва су: *класно-марксистичка, струкутурална, функционалистичка, итд.*

Класно-марксистичка теорија религије Марксистички виде религију као начин ублажавања социјалних патњи експлоатисаних и сиромашних слојева друштва, али и као средство за одржавање капиталистичког поретка. Они тврде да религија нема само конзервативну улогу, већ и активно политичку.

Струкутуралистичке теорије религије Структурни елементи религије су: 1) замисао о оностраном бићу, 2) верска осећања, 3) ритуали и обреди, 4) верски симболи, 5) религијска организација, 6) свете личности и света места (Аврамовић и Куљић 2009: 67). Верска осећања су: страх од Бога, захвалност за могућност наставка живота после смрти и радост.

Функционалистичке теорије религије Основна методолошка идеја функционализма је да су људске творевине последица задовољавања људских потреба. Једна од тих потреба је потреба за веровањем у Бога, потреба за комуникацијом са светом, са самим собом и са другим људима. Човек преко молитви, покајања, исповедања и захвалности Богу “учвршћује” осећај учествовања у стварању и јачању друштвених норми и вредности, солидарности и интегритета у друштву.

Теорије о компензацијској улози религије За разлику од функционалиста, заступници ове теорије тврде да религија задовољава пре свега потребе појединца. Ради се о компензацији у ситуацијама када човек не успе да задовољи своје потребе и жеље, па се идејом вечног живота у царству Божијем олакшава подношење терета незадовољења истих. Улога религије у савременом друштву није једнака, зависно од тога која је религија у питању. На пример, Хришћанство нема више преовлађујући утицај у друштвеном животу, док Ислам, подстичући активистички став верника у борби за веру и одупирању утицајима са стране, јача своју позицију у друштвеном животу.

Хантингтон у књизи Сукоб цивилизација, тврди да ће будући сукоби бити засновани на религијским разликама јер се људи идентификују по етничком и религиозном значењу.

Свако време носи своје бреме. Модерно доба нуди низ олакшица човеку, али и губитак идентитета, одвајање од традиције и с друге стране велику концентрацију националне борбе за моћ. Требало би демократским путем решавати проблемске ситуације и очекивано би било да се мултирелигиозност разуме као могућност слободног избора вере ради општег благостања у друштву. Ипак, човек никако да се одупре дивљашком гену. Склон манипулацији појединаца, људи заборављају о чему заправо њихова религија говори, а то је тежња ка општем духовном и душевном благостању, здравом односу према себи и према другима.

3.1 Културе у контакту

Исток се, према Веберу одликује конзерватизмом, док се на Западу одвијају освајања, нови културни садржаји, честе културне промене. И док Запад стреми индивидуалности и самоостварењу, на Истоку се “Биће схвата само као непрекидно трпљење” и то укидањем индивидуалности (Петровић 2000: 44). Запад трага за индивидуалном срећом, а Исток трага за колективном срећом.

Када је реч о религијама, источњачке религије су толерантне према различитим религијским идејама, док јудаизам, хришћанство и ислам виде себе као једину праву религију. Сидхарта Гаутама Буда је, на пример, утемељио *будизам* и развио демократско верско гледиште по коме нирвану могу остварити сви људи, без обзира на друштвени статус и сл. Истина, и на Истоку и на Западу присутан је облик аскетског живота као самовољни избор, но наметање вере и освајачки импулс јесу главне одлике западњачких религија. Емоционално присуство у религијској и уметничкој сфери индијског подконтинента је много снажније, док су на Западу битне дисциплина и “емотивна равнодушност”. И последње, однос религије и државе је различит. Запад их уско повезује, док их источњачке религије раздвајају.

Однос међу културама је у стваралачкој равни углавном подстицајан, али историјскополитички тај однос је био често проблематичан до данашњице. Неке културе “осећају” страх од утицаја друге културе на њу, а неке су “отворене” за наградње, за ширење “видика” и пријатељских односа са другим културама.

С друге стране, уврежена је мисао да су нека друштва културно развијенија од других, те да би било “природно” да виша култура наметне своја достигнућа нижим културама. Морално би било напустити овакав образац размишљања и дејствовања јер ниједна култура није створена да буде “роб” или “заморче” неке друге. Нажалост, то не важи у стварности. Масовно друштво је настало услед напретка индустријализације, урбанизације и масовне производње. То је ширење одређеног начина живота који раскида традиционалне људске везе и човеков додир са природом.

Масовна култура се јавља појавом демографског пресељавања људи из малих средина у велике градове. Она има велику снагу освајања, мада има нација које су затвореног типа попут Кине. По природи, масовна култура је анационална и тежи преобликовању традиционалне културе у себе. Највећи утицај се остварује на средњу друштвену класу, нарочито код градске сиромашне омладине. Слободно препуштање идеји замене човека машином је довело до техничког обликовања духа, маса је постала савремено тржиште, а појединац део робе. Временом је масовна култура постала технолошки роб јер су мас-медији, као средство за рекламирање масовне културе, омогућили да се повећа степен интернационализације и космополитизације културних вредности. Нема сумње, капиталистичко друштво највише профитира у оваквој културној средини. Она тежи: смањивању социјалних и културних разлика између друштвених група и појединаца; привлачењу масе; проширењу космополитског начина живљења и индустријализације; комерцијализовању новонасталих културних вредности; учвршћивању и ширењу капитала.

На први поглед, одвајање од традиције се може учинити као шанса за индивидуално исказивање, али истина је да је

ту човекова креативност убијена. Док је народна култура израз једног времена и једног друштва, богата маштом, квалитетом, оригиналношћу и креативним изразом – масовна култура је безлична, просечна и површна.

3.2. Модерна култура и конформизам

Модерно доба припада XX веку, времену индустријске културе у којој влада технолошки ум који нема потребу за класичном уметношћу.

Постоје три типа “модерног укуса”: *конформистички*, *конзервативни* (традиционалистички) и *авангардистички* и њима одговарајућа три стила: *свил индустријске културе*, *реализам* и *авангардизам* (Петровић 2000: 202). Историјски гледано, конзервативни тип је усмерен ка прошлости и повратку старом, конформистички се не обазире ни на прошлост ни на будућност – битна је садашњост, а авангардистички дух је револуционарни дух који тежи будућности. Доба високе индустријализације и медија донело је појаву кича, нарушавање приватности и поражавање истинске човекове потребе за креативним стварањем дела. Посматрач је равнодушан према квалитету који бива лако репродукован и прибегава снобовском ставу – све што је ново и аутентично је неинтересантно, али је интересантно ако се устали и постане “довољно модерно”. Тако настаје “кич”, те се уметност налази у служби масовног задовољства купаца.

Реч “кич” потиче од немачке речи “Kitsch” и представља снижавање уметничке вредности. У кичу је идеја лепоте замењена идејом задовољства. Масовно друштво одбацује авангардну уметност јер она нуди “негативно осећање”, “не-чулну” лепоту, тј. прихвата кич јер је “лако” и модерно, јер “растерећује”. Кич служи за забаву маса, коју чине највише “екстревртни” тип људи, док интровертном типу људи више одговара авангарда. Што се мање мисли и трага за нечим узвишеним – то је комфор већи.

Појам “авангарда” потиче из војне терминологије и означава “претходницу” која иде испред војске. Управо је таква тежња авангардизма. То је покрет са радикалним приступом трансформацији којом је битан поступак, а не

уметничко дело. Авангарду схватају на различите начине: уметничка појава која тежи стварању промена или експериментисању; помодно и ексцентрично; боемско. По правилу, јавља се у високоразвијеним уметничким срединама, али онда када се појави засићеност неком врстом израза. Одлике авангардног покрета су: “активизам”, “антагонизам” и “нихилизам”.

Подлогу за израстање авангарде налазимо у појави трансцендентне идеје, несклада и дисонанције, апстрактности и непредметности - “основ трагања није у лепом, него у ружном”, тј. доживљај који се “тражи” јесу осећаји незадовољства, као што су: страх, паника, гађење, досада, ужас и сл. (Петровић 2000: 207). Гиц каже да страх овде представља мору постојања, тј. доводи до самосвести о потреби мењања света. Шок је оно чему тежи авангарда.

Авангардна култура је култура мањине која се бори против масовне псеудо-културе, али и традиционалне културе. Изнад је споменута појава снобизма, тачније тај исти снобизам квантитативно је јачи од интелектуалне елите која подржава авангарду – сноб живи у илузији, у свету манипулације и неистине. Чак и када освести то он надаље самовољно учествује у томе (вероватно, бојећи се суочавања са реалношћу јер је стресна и болна).

3.3. Традиционализам и култура

Традиционализам се базира на индиферентном и неактивном ставу према стварности у садашњости. Стил уметности је окренут ка прошлости. Пођоли (Renato Poggioli) је приметио да је национална самосвест стабилнија у високоразвијенијим индустријским срединама. Такође, уочио је разлику “укуса” између интелигенције и интелектуалне елите, тврдећи да постоје два типа високообразованих људи: они који прихватају класични, односно они који прихватају модерни стил. Остали (средњи слојеви), који су најмасовнији, “гравитирају” око масовне културе (Петровић 2000: 212). Дакле, “интелигенција” је ближа традиционалном укусу јер је она “политички лојалнија”.

Међу култивисаним појединцима не постоји заинтересованост за уметност свога времена. Тако је Адорно оштро критиковао потрошачко друштво окренуто ка масовном укусу, кичу првенствено. Индустијско друштво афирмише просечност и неаутентичност, стога је и култура таква. Кич нуди “истину” кроз лажна осећања, традиционална своју “истину” представља преко чулног и сликовитог израза, а форма модерне “истине” се састоји од интелектуалног сазнања, критички одбацивши лажан сјај и комфор.

4. Култура и теорије

Главна и основна подела теорија о култури је на: **рационалистичке и метафизичко-ирационалистичке теорије**. Објективан приступ култури, заснован на историјским чињеницама, припада *рационалистичким* теоријама. Сходно подели, јасно је да су *ирационалистичке* теорије оријентисане ка тражењу дубљих структура културе из подручја колективног несвесног.

Пољски антрополог Малиновски је у својим радовима развио теорију социјалне антропологије, познату као функционализам. По њему, култура се састоји од следећих појмова: *људска њошреба, функција, традиција и културна институција*.

Биолошка чињеница је да је човек један облик животињске врсте, који је на самом почетку свога постојања имао за циљ само да задовољи основне физиолошке потребе – да преживи. Временом је еволуирао, развијао ум и тако створио *културу*. Дакле, човек је биће које има *људску њошреду* да развија потребе, да развија себе све до самоактуелизације (о потребама је говорио и амерички психолог Масловљев, познат по *Масловљевој хијерархији њошреба*) кроз културу.

Функција служи задовољењу потреба, најједноставније речено. Шире, ако нешто више нема своју употребну вредност онда нема више ни функцију – не треба нам, нема сврху. Можемо имати реалне, а можемо имати и симболичке потребе. Религија је за неке људе неопходна, а за неке је

штетна. Како год било, религија не спада у “реалну” потребу, али не можемо игнорисати њен велики утицај на људе – она задовољава потребе религиозних људи, те је у том смислу функционална. Да би култура опстала неопходно је одржавати *традицију* васпитним преношењем “са оца на сина”, тј. потребно је одржавати ред. Амерички социолог Мертон прави разлику између злочинца и генија. Упркос томе што обојица крше норму и одступају од реда и правила, геније нуди нешто ново, можда боље, док злочинац не нуди ништа корисно тј. он чини штету.

Културна институција је, према речима Малиновског, “сагласност људи у погледу количине традиционалних вредности због којих се они удружују, организују” (Петровић 2000: 14). Петровић цитира Малиновског који одређује културу на следећи начин: “*Култура је један интеграл састављен од делимично самосталних, делимично координираних институција*”. Шушњић критикује функционалистички приступ јер се они, по њему, баве променама у оквиру система и форсирају прилагођавање а не његову измену, што води ка стагнацији. Такође каже да функционалисти културу виде као затворен систем при чему не објашњавају развој културе кроз позајмљивање од других култура, нити кроз одбацивање оног што је “непотребно”.

Еволуционизам је теорија која се бави развојем, која се прво користила у биолошкој науци (позната је Дарвинова теорија еволуције). Еволуционизам у култури претпоставља да се “живот културе развија рашћењем и променом” (Петровић 2000: 12). Присталице ове теорије сматрају да су разлике међу културама квантитативне, тј. да су то разлике “у степену развитка”. Људску врсту карактерише разум као јединствен, но комплексан, те склон разним променама која настају под природним и/или социјалним утицајем. Сличности и разлике међу културама се могу објаснити степеном развоја логичког мишљења. Ова теорија, дакле, говори и о утицају окружења на развој и формирање културе. То подразумева и преношење тј. усвајање неких елемената из једне културе у другу, колико год оне биле међусобно различите. Међутим, могуће је и да су творевине различитих

култура сличне, чак и када немају територијално додирних тачака нити историјску повезаност. Примера ради, корејски лингвиста Санг Хун Ким (Kim Sang Hun) у својој докторској дисертацији “Упоредна анализа српских и корејских народних приповедака” указује на блискост између српских и корејских народних приповедака, наводећи примере међу којима је и бајка Пепељуга. Бајка Пепељуга се у Кореји зове “Конгзуи и Ратзуи” и по мишљењу др Санга Хуна, корејска и српска Пепељуга имају међусобно више сличности него са западним варијантама ове бајке.

Културе се развијају различитим темпом. Развој представља надоградњу или проширивање простијих облика. Можемо то уочити код примера развоја религијских облика од анимизма до развијених религија савременог доба. Присталице еволуционистичке теорије културе код развоја друштва примећују фазе које се крећу од магије, преко религије до науке, такође од дивљаштва, преко варварства па до цивилизације, и на крају од теолошког, преко метафизичког до научног стања (Шушњић 2015: 165-166).

Док је код присталица цикличне теорије развој културе схваћен циклично, који се заснива на примерима из прошлости, код еволуциониста развој је схваћен праволинијски, без освртања на прошлост у друштвеном и културном контексту.

Основни теоријски ставови структурализма су: 1) Структуралисти сматрају да све мора бити изучавано на исти начин, без обзира на то да ли је реч о човеку или о богу. Истичу да је једини могући приступ разумевању човека преко предмета које он производи, додајући да “структурализам не признаје намере ствараоца и околности у којима настаје његово дело” (Шушњић 2015: 48). 2) Јунговско “колективно несвесно” структурализам потврђује истичући да су сазнања о свету која поседујемо у ствари несвесног садржаја. 3) У основи културе лежи једна идеја, једна мисао, ако хоћемо и филозофија, која одређује моделе понашања сваког човека који егзистира на подручју те одређене културе. Шушњић наводи као пример хришћански модел човека који “упућује на на дух средњовековног времена, његов начин мишљења,

веровања и вредновања” а који се рефлектује на све области људске делатности (Шушњић 2015: 49). Овај принцип није искључив само за религију – то је општи модел по којем функционишемо као људска раса. Најпознатији изучавалац бајки, Владимир Јаковљевич Проп је познат по структуралистичкој и морфолошкој анализи бајки. Утврдио је тачан редослед збивања у усменим народним бајкама и назвао их функцијама којих укупно има тачно 31, као и опште мотиве који имају иста значења. Његове детаљне анализе нам помажу у увиђању постојања несвесног колективног јединства међу народима. И не само то, културни антрополози иду даље казујући да ово не важи само за бајке него и за митове, легенде, епове, народне приче и песме. То говори да ни различито време ни различито место не мења значајно узроке и последице наших поступака – ми смо и те како повезани са нашим прецима, колико год наша искуства била међусобно другачија. Структура је оно што се понавља и обнавља у свакијем искуству, тј. оно што постаје “навика, обичај, обред, друштвени нагон, карактер, менталитет, традиционализам, стереотип, предрасуда, етноцентризам” (Шушњић 2015: 50). Шушњић затим додаје, анализирајући дела Клода Леви-Строса да се структуре “не могу непосредно опајати, али њихово дејство, односно *последнице* које изазивају, подлежу посматрању и мерењу”, те да структура “обично сачињава скуп подсистема у међусобним односима, којих људи обично нису свесни, али их живе” (Шушњић 2015: 51).

На једном месту Шушњић цитира Леви-Стросове речи: “Само облици моју да буду заједнички, али не и садржаји”. Структуралисти су се, дакле, трудили да докажу да облик потиче из несвесне структуре и да се као такав намеће различитим садржајима, те стога постоје разлике међу културама, али облик остаје исти. Примери за то могу бити установе као што су болница, затвор, хотел и сл. које се по садржају разликују али по подели рада, хијерархија и норми су исти.

Велика замерка структуралистима је игнорисање апстрактног, мистичног, религијског осећања и маште – свега што се супротставља условима, правилима, законима и реду. У књизи Шушњића стоји да структуралисти нису

одговорили на питање: “Како је могуће да из опште, несвесне структуре људског духа настане толико разнородних, променљивих и посебних структура у простору и времену?” Иако се разуме шта се овим питањем као одговор намеће, није спорно да су структуралисти добрим делом дали допринос теоријском приступу култури али заиста остаје упитно због чега је ирационални део психе (парадоксално је јер управо тај део је близак несвесном) изостављен заслепљујуће строго. Сва људска дела, свака ствар, сва бића имају своју структуру, а то значи да су сачињени од елемената који су повезани у целину на одређен начин. Дакле, *структура је начин организације појединих елемената или делова који чине целину*. На примеру језика се може ово доказати. Речи РАД и ДАР имају исте елементе али су они на различите начине повезани у целине, тј. структура им је различита, па су и значења тих двеју речи различите. Иако у књизи није наведено да речи које имају исту структуру могу имати различита значења, као нпр. реч ЛАК (лак за нокте, лак за косу, лак за намештај). Али, ако узмемо реч као елемент неке просте реченице, онда би нам структура те реченице указала на тачно значење речи ЛАК.

Ако се овај принцип примени на субјект кад је у групи у односу на то кад је сам, онда се можемо видети да се његово понашање мења у зависности од групе, од других субјеката те групе, од места збивања или времена, итд. Структура места зависи од елемената (појединаца, група) који га чине, то је потпуно јасно. То значи да постоје различитости у културама различитих места. Спољашност места (град, нпр.), грађевине, зеленило, раскош или скромност, разноликост у бојама или црно-бели свет, праволинијска организација или можда кружна, у ствари нам даје увид на то каква су духовна и душевна стања људи који ту живе. Сваки град има исте елементе, али структура може бити различита. То важи и за религије. Структура двеју религија се може састојати од истих елемената (догма, обред, симболи, норме, вредности, искуство, света места итд.) али могу имати различиту структуру. Тако имамо да је за неку религију најважнија догма, а за неку другу духовни мир и сл. Даље, не вреднују

се сви елементи неке структуре подједнако, тј. нису сви елементи културе равноправни. Да се подсетимо, елементи културе су: религија, уметност, филозофија, језик, морал, наука, политика итд. Историја нас подучава да је централни елемент античке Грчке била филозофија, политика код старих Римљана, религија Средњег века, хуманизам модерног времена итд. Ипак, сви елементи су неопходни и било би праведно изједначити их, дати им подједнаку вредност, тежити стварању равнотеже међу свим елементима културе.

Шушњић на крају анализе структурализма наглашава да постоје разлике у дефинисању културе и међу структуралистима, зависно од угла посматрања: култура може бити структура, може бити процес (догађање) или производ, а затим износи уверење да су ове три врсте дефиниција повезане са три начина мишљења: “прва пита за састав културе, друга за њене функције, а трећа за коначни смисао културе” (2015: 60).

Критичка теорија културе развија мисао о ускраћивању реализације људских могућности јер је “страховит раскорак између људских могућности и друштвених облика или установа у које је човек сапет и окован” (Шушњић 2015: 96). Маркс каже да је човек “ништа” а требало би да буде “све”. Тако човек постаје отуђен од себе, јер своје могућности не може да реализује. Посматрати систем критички подразумева објективност у сагледавању позитивних и негативних страна система и изналажење бољих решења. Критичка теорија изнова разматра могућности које су хуманистичније и рационалније, те је стога надреалистична. Она је “свест о могућностима”. Затим, указује на потребу за отвореношћу свести ка нечим већим, можда тренутно недостижним, па се нуди предлог остварења дијалога између сазнајног слоја и вредносног слоја (филозофије и религије, науке и идеологије и тако даље).

Зависно од субјекта културе настаје предмет теорије културе који је произведен, односно није природно дат. Дакле, реч је о културној стварности која се сачињава од уметничких дела, норми, духовних вредности и погледа на свет (Шушњић 2015: 98).

Стављајући човека у централно место хуманизација бива поље интересовања, а култура место где се “естетика преображава у етику” (Шушњић 2015: 101). За Маркса врлина је мисао која је јасна и лепа, те критичка мисао повезује видљиво и невидљиво, тј. оно шта се дешава са оним што би могло бити и њих је схватао као *чиниоце стварности*. Критички мислити подразумева посматрање стварности са дистанце, непристрасно.

Маркс је извршио критику *јудеохришћанске традиције*, првенствено *институционалну веру*, а нарочито функцију цркве која је у присном односу са државом. Он религију сврстава у *облик омишућења* али не и рано хришћанство пошто је оно било револуционарно. Међутим, критику других религија није извршио, због чега се не сматра критичарем религије већ критичарем хришћанске идеологије. Иако је био окренут ка будућности, када је реч о уметности то није случај пошто јој је субјективно пришао, признајући да је старогрчку уметност држао као норму, нешто што не може бити надвладано у уметности.

Говорећи о друштвеној кризи као о стању које је реално, Маркс за корен кризе наводи урушавање система вредности. Људи су социјална бића која имају потребу да се осете чланом заједнице, привидно стварајући утисак да су на добром месту. А да ли је тако? Не може бити јер таквим ставом критичка мисао ишчезава, бива потиснута стварајући тако погодно тле за развијање моћи масовних медија. Јасно је да постоји јаз између масовне културе и елитне културе. Масовна култура је површна и служи за забаву, а главни циљ јој је манипулација људима који су, као што је изнад речено, некритички оријентисани. С друге стране, елитна култура нуди слободу мишљења, размену идеја, нуди богат и квалитетан садржај. Парадоксално је да човек, који има одбојност према популарним садржајима, одбија да испроба неки нови културни производ сматрајући унапред да је тај производ неквалитетан, чим је његова критика, у ствари, изостављена.

Психоанализа је један од најутицајнијих психолошких праваца, настао крајем XIX века. Открио ју је Сигмунд Фројд (Sigmund Freud), а бави се превођењем нагона из једног слоја

у други. Она говори о: учењу о отпору и потискивању, о значају сексуалног и агресивног нагона и о важности раног развоја личности. Фројд је сматрао да због јаких нагона који морају бити задовољени разум није толико моћан као што се мислило. Формулисао је теорију о *иду*, *еју* и *сујер-еју*.

Фројд је *ид* означио као језгро нагонских сила чији је циљ потпуно задовољење, а чија је снага недоступна свести. Зато се све што се догађа у *иду*, по виђењу Фројда, може разумети путем слободних асоцијација, снова и симптома неуротичних поремећаја.

Ејо је средишњи део ове троделне структуре личности, настао као резултат “спајања” *ида* са спољашњим светом. Најважнији задатак *еја* је да управља принципом реалности. *Ејо* игра главну улогу (трансакционалисти *ејо* називају “ограслим *ејом*”) у овој структури. *Ејо* мора да помири тежњу *ида* ка потпуним задовољствима са тежљом *сујер-еја* који “осуђује хедонизам”. Уколико *ејо* не успе у томе, јављају се тзв. *механизми одбране* који нас “штите” од поремећаја у функционисању.

Сујер-ејо је носилац моралних норми. Настаје као последица процеса социјализације у најранијем детињству. Односи између ових делова су врло динамични, па се тако развијају три теоријска становишта – теорија несвесног, теорија свесног и теорија надсвесног. *Сујер-ејо* је немилосрдан јер је строго “моралан” и он тежи да се увек представимо у најбољем светлу јер је он највише под утицајем културе. Што је култура виша – то је *сујер-ејо* немилосрднији, те се долази до става да је култура “извор несреће”, пошто се заснива на отпору према природним потребама. То је тај сукоб *ида* (људска природа) и *сујер-еја* (људска култура). Уколико *сујер-ејо* значајно надвлада *ид*, онда долази до психичких поремећаја, све до психозе.

Да би се направила психичка равнотежа, *ид* се преко снова изражава и шаље поруке сневачу како би психичко здравље остало у балансу. Фројд је говорио да је сан “царски пут у несвесно”, при чему је то невољна и ирационална радња која не подлеже критици. Техника коју је користио при тумачењу снова је била техника слободних асоцијација.

Треба додати да је придавао велики значај симболици снова јер несвесно “комуницира” са свесним делом преко симбола. И коначно, *ејо* “жонглира” са друга два дела психичке структуре личности покушавајући пронаћи адекватан “споразум” међу њима и тим обезбедити личности да се развије у квалитетну и зрелу личност.

Вратимо се сад на однос природе и културе. Из светла психоанализе, ако човек тежи култури онда умањује задовољење својих природних потреба, тј. “ако хоће да буде културан, мора бити болестан” односно “ако хоће да буде здрав, мора бити некултуран” (Шушњић 2015: 83). Тако имамо да су религија, на првом месту, а затим право и морал утемељивачи снаге супер-ега. Фројд религију назива “масовном неврозом” због очигледног масовног утицаја на људе у смислу “терања” у питискивање нагона. Намеће нам се питање да ли је веровање у бога лек или отров, тј. да ли окрепљује или нас чини “болесним”.

Шушњић критикује *психоаналистички ѝрисѝуј кулѝури*, јер се разматрања односе на појединца, а не на друштво. Ако имамо проблем у друштву, онда треба лечити узрок тог проблема али у друштву, не код појединца – ако је друштво болесно, како раликовати болесне од здравих (има ли их?). Затим, тврдња да рано искуство коначно обликује понашање човека. Фројдова теорија културе није објективна, не може се проверити нити систематизовати. Фројд не узима у обзир уметност као облик изражавања и као начин задовољавања потреба.

Фридрих Шлајермахер је представио *херменеуѝику као ѝтеорију* чији циљ није тражење узрока појава већ ју је представио као умеће разумевања. По Гадамеру (Hans-Georg Gadamer) херменеутика заступа став да се према уметничком делу мора поставити тако да се успостави дијалектика питања и одговора. Битно обележје овог приступа изучавању културе јесте наглашавање улоге примаоца (чаталац, слушалац, гледалац, тумач) на рачун ствараоца (писац, музичар, сликар, вајар) (Шушњић 2015: 118). Суштина је у томе да нема потребе тражити значење у аутору или у идеји, већ у самом тексту и није писац онај који се пита већ читалац,

јер дело је свршено и писац више нема контролу над својим делом – он постаје посматрач. Читалац постаје нови стваралац значења који дело тумачи у складу са својим духом. Уметничко дело садржи симболе, нешто недоречено, оно што оставља примаоцу простор за слободно тумачење. Метафора је мост између видљивог и невидљивог, света појава и света духа. Велики значај се придаје бројним могућностима размивања неког дела, чак се једностраност ставља под упитник јер није поента у тражењу истинитог значења већ у указивању на грешке. Не постоји крајњи суд – постоји само константна критика постојећег суда.

Теоријске школе постмодернизма тврде да је немогуће имати објективно и неутрано знање о другој култури, оспоравају универзалне идеје и постављају питања а избегавају давање одговора. Три теоријско-методолошка става постмодерниста су: 1) *Онџолошки плурализам умесџо онџолошкој монизма* – Свет се посматра као сложен од различитих делова. Критика: Постмодернисти уочавају велике разлике између култура и друштва, али занемарују сличности. Ипак, људске заједнице имају исте или сличне проблеме, али их различито решавају. 2) *Гнесеолошки релативизам умесџо еџисџемолошкој аџсолуџизма* – Сваки део друштвене и духовне стварности има своју самосталност, своја мерила истине и смисла. Критика: Они су мишљења да сви познају истину без обзира да ли их има једна, сто или бесконачно много. Тако цена мишљења опада, не постоји боље, не постоји горе – све је релативно. Остаје нејасно због чега се толико придаје значај истини када је толико безвредњују. 3) *Аксиолошки релативизам намесџо једџсџивеној сџсџема вредносџи* – Јединствени систем вредности се замењује низом система са једнаким правима (Шушњић 2015: 138-149). Критика: По њима, све је релативно. Сви имају право да чине шта желе јер осуда истог није с правом донешена.

Теорија културних циклуса полази од претпоставке да историја културе не тече линеарно, већ циклично. Културни циклус се сачињава из процеса настанка, раста, нестајања и поновног рађања култура. Ђанпатиста Вико (Giovanni Giambattista) је тврдио да се овај циклус сачињава од

раздобља: детињство, младост, зрело доба и смрт. Ова теорија се мимоилази са еволуционистичким и рационалистичким теоријама, управо због схватања тока развоја културе (линеарно наспрам цикличног). Представници цикличне теорије културе се слажу да се у основи свих култура налази један те исти закон, по ком се свака култура развија, достиже свој врхунац и на крају умре. Међутим, оно око чега се неки разилазе јесте мишљење о томе да ли се крај културе може избећи људским делањем (Вико је сматрао да може, док је Шпенглер сматрао да не може) (Шушњић 2015: 154). Освалд Шпенглер цивилизацијом назива последњу фазу умирања културе, фазу “распадања и заборављања врхунских идеја, веровања и вредности, а онда и заједнице која се темељила на њима” (Шушњић 2015: 155). Даље, цивилизација је супротна култури, узимајући за пример најразвијенију цивилизацију чија се култура налази на најнижем нивоу. Дакле, напредовање цивилизације значи назадовање културе.

Када култура западне у кризу, она подлеже неизбежној промени у неки нови тип или стил културе. Питирим Сорокин их је приметио укупно три: *идеациони* (садржај чини све што је надискуствено, натчулно, свето, као што су бог, дух и душа, а облик је симболички као што су крст, икона итд.), *чулни* (световни, чулни свет; променљиво, пролазно, хедонизам и сл.) и *идеалистички* (комбинација прва два – кроз чулне ствари навешћују се најплеменитије и најзвишеније заједничке вредности, идеје и идеали). (Шушњић 2015: 158-160)

Дифузионисти сматрају да културе немају границе, а што је једна култура отворенија то је спремнија за измене, тј. да усвоји из других култура све оно што јој се чини привлачним из неког разлога. Сличност двеју или више култура они објашњавају идејом да је на њих утицала нека друга култура, дакле једна, која би морала да буде снажнија. Сетимо се какав су утицај оставиле колоније на земље које су освојиле. Доказ за то имамо рапидно ширење енглеског језика по свету. Данас не можемо да замислимо живот без коришћења енглеског језика, било да желимо да путујемо по свету и да се споразумемо са странцем, или уколико је неко научник па се

бави научним радом, познавање рада на рачунару условљава бар минимално познавање ово језика. Утицај је обично једносмеран и то из смера јаче, моћније културе.

Слабија култура има слабу стваралачку моћ и њена првобитна аутентичност постаје нешто сасвим друго. Потенцијално би се могла потпуно изгубити уколико се сама о себи не буде бринула. Што је култура затворенија то је њена стваралачка моћ на солидном нивоу, те се успева одржати упркос јаком утицају владајуће културе. Доказ да таквих култура има, опет узимајући страни језик као пример, можемо пронаћи код поноситих народа, који се тврдоглаво одупиру утицајима са стране, иако се то може негативно одразити на економију. Дифузионисти не разматрају могућности сличности међу културама које нису биле у додиру и не баве се узроцима великог контраста између јачих и слабих култура (економија и политика). Такође, не објашњавају појаву изразитих културолошких разлика међу културама које су просторно блиске.

Теорија о пореклу културе тежи проналаску најстаријег облика неке друштвене или културне појаве, коју затим “прате” развојне токове. По следбеницима ове теорије, постоје три облика почетка: *заметљак* који ће се тек развијати, *узор* који је већ промењен и непостојање само *једног* почетка. *Претходностављање* је метод којим се користе уколико ниједна научна метода не одговара (Шушњић 2015: 182). Аутор каже да је оваква теорија неуспешна јер се “приступа” машти у потрази за одговором. Можда би сазнање о пореклу културе допринело ширењу разумевања, али то неће допринети самој култури нешто значајно.

5. Закључак

У раду је сагледана култура кроз призму културолошких теорија. Друштво и култура су међусобно директно условљени и испреплетани нитима теорија и самог живота. Религија је један од кључних чинилаца културе, а у понуди даје своје обрасце жељеног понашања. Такође и уметност

увек прати и друштво и културу. Међутим, уколико је култура застранила, уметност се може поделити на оне које прате актуелну културу и на оне који ће се побунити ради неког бољитка. Кроз људско постојање, таквих ситуација је до сад било небројано пута. Уметност је филозофски чин.

Бројни теоријски приступи разумевању културе сведоче о њеној комплексности и изузетном значају за човечанство. Неговање идентитета је примарни услов опстанка и неговања културе, уколико се надограђује бољим али и задржава оно своје што је аутентично.

Закључило би се у познатом Шупњићевом стилу да је дошло време да се поново промисли шта је култура и шта је са културом, јер се свакодневно уверавамо да она опада и пропада, да се не негује, да се о њој не брине. Ако о нечему мора да се води брига, то само значи да је оно на неки начин угрожено. Култура је све оно што је човек сам створио и што не може да опстане без његове бриге и неге. Сваки симболички систем (религија, филозофија, наука, уметност) показује се као одбрана од нереда. Свет који није симболички уређен није наш свет и ми га доживљавамо као претњу, јер у нареду се не може ни играти, ни учити, ни мислити, ни предвиђати, ни планирати, ни живети. Не можемо унети у свет више реда него што га у нама има. Данас су ретке културе које су ускладиле свој васпитно-образовни систем са изворним потребама, интересима и жељама младог света. Углавном се нуди површно и јефтино знање без везе са истинском ученошћу и мудрошћу, јер је изгубљена веза са светом вредности, о чему мора да води рачуна свака култура која држи до себе. Данашња култура је сувише спорна да би се без објашњења и разумевања могла оправдати и поднети.

Литература

- Аврамовић, Зоран. "Друштвена условљеност културе и уметности". *Зборник радова Филозофског факултета* IX.2 (2007): 111-127. Веб. 12.02.2017.

- Аврамовић, Зоран, и Рајко Куљић. "Социолошки приступи религији". *Социолошки јодушињак IV* (2009): 45-77. Веб. 12.02.2017.
- Петровић, Сретен. *Културологија*. Београд: Чигоја, 2000. Штампано.
- Шушњић, Ђуро. *Теорије културе*. Београд: Завод за уџбенике, 2015. Штампано.

Selena Trifunović-Ćapin

CULTURE THROUGH THE PRISM OF THEORIES

Summary

Culture is difficult to define and is reduced to definitional frameworks. Each of the cultural theories analyzed here, in its own way, contributed to the clarification of the notion of culture and a better understanding of culture as a phenomenon. Some have a rationalistic approach, and some irrational-metaphysical approach to cultural analysis, that is, some rely on facts and historical experience, and others are guided by the philosophical idea. In this paper, special attention is devoted to the theories of culture and the relation between culture and society. One of the aims of this work is to point out the importance of the theory of culture, the relations between religions and cultures, the culture of each other, the individual as well as the mass, what is the culture of the present.

Key words: culture theories, society and culture, analysis, religion, modern age